

ΠΩΣ Η ΛΕΞΙΣ *θέμα* ΕΦΘΑΣΕΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΗΜΑΣΙΑΝ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Κατὰ τὴν περὶ τὰ θέματα ἀσχολίαν μου μοῦ ἐγεννήθη ἡ ἀπορία πόθεν ἡ λέξις ἔλαβε τὴν σημασίαν τῆς στρατιωτικῆς ἐπαρχίας, τὴν ὁποίαν ἔχει κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἡράκλειον χρόνους.

Ὡς γνωστόν, ἡ λέξις παράγεται ἀπὸ τοῦ ῥήματος τίθημι καὶ σημαίνει τὸ τιθέμενον, τὸ τοποθετούμενον. Εἰς τὰ λεξικά τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ὡς σημασίαι αὐτοῦ ἀναγράφονται αἱ ἐξῆς : 1) Τὸ κατατιθέμενον πρὸς φύλαξιν. 2) Σωρός. 3) Θήκη. 4) Ὀροσκόπιον. 5) Τόπος ταφῆς. 6) Τὸ τιθέμενον ὡς ἔπαθλον. 7) Τὸ τιθέμενον πρὸς συζήτησιν ἢ ὁμίλιαν. 8) Τὸ καθ' ὑπόθεσιν τιθέμενον. 9) Τὸ θέμα τῆς λέξεως. 10) Εἶδος συλλογισμοῦ τῶν Στωϊκῶν καὶ 11) Ἐν τινι ἐπιγραφῇ ἡ λέξις φαίνεται νὰ σημαίῃ τὸν τόπον, εἰς ὃν καθωρίσθησαν ὠρισμένοι ἀγροὶ δι' ὠρισμένους ἀνθρώπους. Κατὰ τὸν ἐκδότην τῆς ἐπιγραφῆς : «*quo loco singuli agrī singulis hominibus adsignati siti fuerint*».

Ἐξ ὅλων τούτων τῶν σημασιῶν νομίζω ὅτι εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ προέκλυψεν ἡ βυζαντινὴ σημασία τῆς λέξεως, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, δηλοῖ ὅτε μὲν τὰς στρατιωτικὰς ἐπαρχίας, ὅτε δὲ καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς στρατιωτικὰς μονάδας, τὰς ἐγκατεστημένας εἰς αὐτάς. Ἡ μόνη ἴσως σημασία, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ ὀρηθῇ ἡ βυζαντινὴ, εἶναι ἡ τελευταία, ἡ δηλοῦσα ὀπωσδήποτε τόπον. Τὴν σημασίαν ταύτην ἀναγράφει ἀορίστως καὶ ὁ Ἡσύχιος ἐρμηνεύων τὴν λέξιν θέμα : «*ἔξις, τόπος, στάσις, μνημα*». Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀρκετὰ ἀσαφῆ καὶ προβληματικὴ.

Ἐπίσης ὁμοίως καὶ μία βυζαντινὴ σημασία τῆς λέξεως *τίθημι*, ἡ ὁποία ἔμεινεν ἀπαρατήρητος, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ εὐρεθῇ ὁ δρόμος τῆς ἐξελίξεως μέχρι τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος καὶ τῆς στρατιωτικῆς περιοχῆς.

Εἰς τὰ Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (PG, 117, στ. 1373) γράφεται : «*Ὁ αὐτὸς Μαῦρος πυρετῶ χαλεπωτάτῳ ἐκ τῆς ἀθυμίας περιπεσὼν κατ' ἐθῆκεν ἐπὶ κλίνης ἐπὶ πλείονας ἡμέρας*». Εἰς τὴν φράσιν ταύτην τὸ ῥῆμα *κατέθεικεν* προδήλως σημαίνει ὅτι καὶ τὸ *κατεκλίθη*, *ἐκοιτάσθη ἐπὶ κλίνης*, ἔπεισε ἢ ἐπλάγιασε στὸ κρεβάτι, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Μὲ παρομοίαν σημασίαν ἀπαντᾷ καὶ εἰς συναξάριον τοῦ Ζ' αἰῶνος, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Παπαδοπούλου - Κεραμέως εἰς τὰ *Varia Græca Sacra* : «*Ὁ οὖν Πέτρος... μετὰ τὸ πληρῶσαι τὴν πάννουχον ὑμνωδίαν ἔθῆκεν ἑαυτὸν*

πλησίον αὐτοῦ καὶ ἀπεκοιμήθη». Τὸ *ἔθιμεν ἑαυτὸν* σημαίνει *κατέκλινεν ἑαυτὸν, ἐπλάγιασεν ἢ ἔπεσεν ἐπὶ τῆς κλίνης*.

Ἡ σημασία αὕτη τοῦ τίθημι, ἐξ οὗ τὸ νεώτερον *θέτω*, ἀπαντᾷ καὶ σήμερον εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὴν Δωδεκάνησον, ὅπου ἀκριβῶς τὸ ρῆμα τοῦτο σημαίνει ὅ,τι εἰς τὰς ἄλλας διαλέκτους τὸ *πλαγιάζω*, δηλ. *κατακλίνομαι*, τὸ δὲ παράγωγον *θεσά* σημαίνει τὸ μέρος, ὅπου κατακλίνεται τις, δηλ. τὴν *κλίνην*, τὴν *κοίτην*. Ἐν Ἀδριανουπόλει ἡ λέξις *θέσι* δηλοῖ τὴν παστάδα. Παράγωγον *θέμα*, σημαῖνον τὴν κλίνην, καθ' ὅσον γνωρίζω, μέχρι σήμερον δὲν ἐσημειώθη, δὲν εἶναι ὅμως καθόλου ἀπίθανον νὰ εὑρεθῇ κάπου, ὅπως δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὑπῆρχε καὶ παλαιότερον. Κατὰ ταῦτα ἡ λέξις *θέμα*, ὅπως ἀκριβῶς ἡ λέξις *στρῶμα*, ἐδήλωσε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸν τόπον, ὅπου κατακλίνεται τις, ὅπου κοιτάζεται.

Ἐντεῦθεν ἡ ἐξέλιξις τῆς στρατιωτικῆς σημασίας τῆς λέξεως εἶναι πλέον, νομίζω, προφανής. Καθ' ὃν δηλ. τρόπον ἡ λέξις *κοίτη* εἰς τὴν κοινὴν ἀρχικῶς μὲν ἐδήλου τὸν τόπον, ὅπου κοιτάζεται τις, ὅπου κοιμᾶται, κατόπιν δὲ ἐδήλωσε καὶ τὸν στρατιωτικὸν σταθμόν, οἷον ἡ *κοίτη τῶν φυλακιστῶν*, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ λέξις *θέμα* ἐδήλωσε τὸ κατάλυμα τῶν στρατιωτῶν, τὸν στρατῶνα, ἔπειτα δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα.

Ἡ λέξις *θέμα* ὡς ἰσοδύναμος μὲ τὴν λέξιν *τάγμα* ἀπαντᾷ εἰς τὸ λεγόμενον Στρατηγικὸν τοῦ Μαυρικίου, ἀλλ' ἤδη ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ ἐκδότου Schæfer διωρθώθη εἰς *τάγμα*, εἰς τὴν διόρθωσιν δ' ἐνέμεινε καὶ ὁ Vagi, φρονῶν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τοῦ τακτικοῦ ἡ λέξις *θέμα* ἦτο ἄγνωστος. Ἡ διόρθωσις φαίνεται εὐλόγος, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀσφαλής. Διότι εἰς τὸ Στρατηγικὸν ἡ λέξις *θέμα* δὲν δηλοῖ τὴν στρατιωτικὴν ἐπαρχίαν, οὔτε καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἐδρεῦον μέγα στρατιωτικὸν σῶμα, ἀλλ' ἀπλῶς μικρὰν ὑποδιαίρεσιν, τὸ *τάγμα* ἢ καὶ τι μικρότερον. Δυσκόλως δὲ δικαιολογεῖται ἡ ἀντικατάστασις τῆς λέξεως *τάγμα* διὰ τῆς λέξεως *θέμα* ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων. Δυστυχῶς ἀμφοτέρωι οἱ ἐκδοταὶ δὲν παρέχουν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὰ στοιχεῖα τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ὥστε νὰ δυνηθῇ τις νὰ κρίνῃ, ἐὰν ὀρθῶς ἢ ἐσφαλμένως ἐγένετο ἡ διόρθωσις.

Παρομοία ὑπῆρχε καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς σημασίας τῆς ἀρχαίας στρατιωτικῆς λέξεως *λόχος*, ἥτις ἐκ τοῦ *λέχομαι* παραγομένη ἐδήλωσεν ἀρχικῶς τὸν τόπον τῆς ἐνέδρας, ὅπου φυσικὰ οἱ ἄνδρες ἔπρεπε νὰ εἶναι κατακεκλιμένοι, διὰ νὰ μὴ εἶναι ὄρατοί, κατόπιν δὲ προσέλαβε τὴν σημασίαν τοῦ γνωστοῦ στρατιωτικοῦ σώματος. Τὸ ἴδιον συνέβη καὶ μὲ τὰς λατινικὰς λέξεις *cohors*, *excubiæ*, *contubernium* κλπ.

Ὡς τεκμήριον τῆς πιθανότητος τῶν ἀνωτέρω σκέψεων δύνανται, νομίζω, νὰ χρησιμεύσουν καὶ τὰ ἀκόλουθα. Τὰ παλαιότερα θέματα, οἷον τὸ τοῦ Ὀψικίου, τὸ τῶν Βουκελλαρίων, τὸ τῶν Ἰκανάτων, ὡς γνωστόν, δὲν ὀνομάζονται ἀπὸ τῆς γεωγραφικῆς περιφερείας, ὅπου ἐξετείνοντο, ὅπως τὰ νεώ-

τερα, οἷον θέμα Μακεδονίας, Θράκης, Καππαδοκίας κλπ., ἀλλ' ἀπὸ τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐγκατεστημένα εἰς αὐτά, δηλ. *θέμα τοῦ ὀψικίου*, *θέμα τῶν βουκελλαρίων*, *θέμα τῶν ἰκανάτων*, ἀρχετὰ δὲ βραδύτερον ἐλέχθησαν κατ' ὀνομαστικὴν, οἷον παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ *θέμα τὸ Ὀψίκιον*, *θέμα τὸ Ὀπίματον* καὶ εἴ τι παρόμοιον. Κατ' αὐτὰ ἐλέχθησαν κατὰ γενικὴν καὶ τὰ συγχρόνως ἢ εὐθὺς κατόπιν σημαντισθέντα θέματα, οἷον *θέμα τῶν Θρακησίων*, *τῶν Ἀνατολικῶν*, *τῶν Ἀρμενιᾶκων*, *τῶν Παφλαγόνων*, *τῶν Κιβυρραιωτῶν* καὶ εἴ τι ἄλλο, καὶ βραδύτερον κατ' ὀνομαστικὴν, οἷον *θέμα τὸ Θρακήσιον*, *τὸ Ἀνατολικόν*, *τὸ Ἀρμενιᾶκόν* κτλ. Κατ' ἀρχὰς δηλονότι *θέμα τοῦ ὀψικίου* ἐκαλεῖτο πιθανώτατα ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ τόπος, ὁ στρατῶν, ὅπου διέμενεν ἡ στρατιωτικὴ ἀκολουθία τοῦ βασιλέως, δηλ. *τὸ ὀψίκιον*, μετεφέρθη δὲ κατόπιν τὸ ὄνομα εἰς τὴν Βιθυνίαν, ὅταν καθωρίσθη αὕτη ὡς τόπος διαμονῆς τῶν ἀποτελούντων τὸ ὀψίκιον.

Ἄς μοι ἐπιτραπῆ δ' εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ κάμω καὶ μίαν ὑπόθεσιν.

Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς 5' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 680 μεταξὺ τῶν παραστάντων εἰς αὐτὴν στρατιωτικῶν ἀναφέρεται καὶ «*Θεόδωρος ἐνδοξότατος ἀπὸ ὑπάτων πατρίκιος, κόμης τοῦ βασιλικῶ ὀψικίου καὶ ὑποστράτηγος Θράκης*», ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ *κόμης τοῦ ὀψικίου* εἶχε συγχρόνως ὑπὸ τὰς διαταγὰς του καὶ τὰ στρατεύματα τῆς Θράκης μὲ τὸν τίτλον τοῦ ὑποστρατήγου. Τὸ πρᾶγμα συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰς πληροφορίας τοῦ Πορφυρογεννήτου, κατὰ τὰς ὁποίας «*τὸ τῆς Θράκης θέμα ὑπὸ τὸν βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως ἐτέτακτο καὶ εἰς ὑπουργίαν αὐτοῦ ἐχρημάτιζε καὶ οὐδέπω τις στρατηγὸς ἦν ἐν αὐτῷ*». Ὅτε λοιπὸν τὸ βασιλικὸν ὀψίκιον μετετέθη εἰς τὴν Βιθυνίαν, ὅπως πιστεύω κατὰ τὸ 688, ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', ὅστις ἴδρυσεν τὸ ἐκ Σλάβων ἀποτελούμενον σῶμα, τὸν *περιούσιον*, ὅπως τὸν ἀπεκάλεσε, *λαόν*, μετετέθησαν τότε καὶ τὰ ὑπὸ τὸν *κόμητα* τοῦ ὀψικίου ὑπηρετοῦντα θρακικὰ στρατεύματα εἰς τὴν γεινιάζουσαν πρὸς τὴν Βιθυνίαν Λυδίαν, ἐξ ὧν ἔλαβε τὸ ὄνομα τὸ *θέμα τῶν Θρακησίων*, διότι βέβαια οἱ αἰτιολογικοὶ μῦθοι τοῦ Πορφυρογεννήτου περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ θέματος τούτου δὲν δύνανται νὰ εἶναι πιστευτοί.

Ἀναγνωρίζω ὅτι αἱ σκέψεις, τὰς ὁποίας ἐξέθεσα, δὲν εἶναι ἀναντιρρήτως ἀποδεδειγμένα. Εἰς τὴν παράδοσιν ὑπάρχουν κενὰ καὶ ὅπου αἱ πηγαί σιωποῦν εἶναι φυσικὸν νὰ κινώμεθα εἰς τὸ ἐπισηφάλες ἔδαφος τῶν ὑποθέσεων καὶ πιθανοτήτων. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι αἱ ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμα, εἶναι τοῦλάχιστον πιθαναὶ καὶ δύνανται νὰ δώσουν ἀφορμὴν εἰς εἰδικωτέρους καὶ σοφωτέρους ἐμοῦ περὶ τὰ βυζαντινὰ πράγματα πρὸς περαιτέρω ἔρευναν.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ